

УДК 614.84 (477.4) "18/19"

Томіленко А.Г.

Діяльність добровільних пожежних товариств на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)

Неспроможність владних структур організувати надійний захист від вогняної стихії в повітах та волостях, економічна слабкість та малочисельність професійних пожежних команд у містах, ріст кількості та збитковості пожеж викликали нагальну необхідність допомоги професійній пожежній охороні з боку громадськості. Важливим кроком на шляху вирішення цих проблем стало створення добровільних пожежних формувань. Ця форма громадської взаємодопомоги поширилася в Україні з другої половини XIX ст.

Перші добровільні пожежні товариства виникли в Україні у 1861 р. в Одесі та Станіславі. Організація добровільних пожежних формувань на Правобережній Україні набрала масового характеру з 90-х рр. XIX ст. У 1896 р. проходить становлення добровольців Києва, 1899 р. – Бердичева, 1900 р. – Ходорова та Богуслава, 1902 р. – Умані, 1903 р. – Чорнобиля тощо [1]. На початку 90-х рр. XIX ст. в населених пунктах Південно-Західного краю діяло 7 добровільних пожежних товариств.

Добровільні пожежні формування України поділялися на 3 категорії: міські, об'єктні та сільські. Основним завданням добровільних пожежних товариств (ДПТ) було гасіння пожеж, для чого організовувалися бойові підрозділи – команди та дружини [2]. Оснащення деяких добровільних пожежних команд було не гіршим, а то навіть і кращим, ніж у певної кількості професійних. За своєю організацією, підготовкою особового складу та оснащенням технікою особливо вирізнялися добровольці Києва.

Рядовими членами добровільних дружин та команд були, як правило, любителі пожежної справи – ремісники, фабрично-заводські робітники, залізничники, інтелігенція, дрібні домовласники, студенти тощо [3]. Саме на них лягала найбільш важка й небезпечна робота. Національний склад пожежних товариств також був представлений досить широким спектром. Серед добровольців зустрічалися українці, чехи, поляки, німці, росіяни [4]. Великий відсоток на Правобережній Україні серед добровільних вогнеборців складала євреї [5].

23 січня 1896 р. МВС затвердило типовий статут міських пожежних товариств [6]. Вони склалися з почесних, дійсних членів, "охочих" та добродійників. До складу товариств не допускалися особи, що не досягнули сімнадцятирічного віку; нижні чини, які проходили дійсну військову службу, та особи, які мали обмеження в правах за постановою суду. Особи у віці від 17 до 21 року входили до складу товариств не інакше, як із дозволу батьків. Члени товариства, які не досягнули віку 21 рік, не мали права голосу в загальних зборах, а також не могли входити до його правління [7].

Діяльність добровільних пожежних товариств повністю контролювалася поліцією. Правління товариства було зобов'язане доповідати начальнику місцевої поліції про день, час і місце скликання загальних зборів, а також повідомляти перелік питань, що виносилися на їх розгляд. При діях на пожежі начальник команди та її члени підкорялися розпорядженням поліцмейстера. Вимагався й попередній дозвіл начальника поліції при проведенні стройового огляду команди та параду [8].

Особовий склад пожежної команди товариства поділявся на окремі відділи (лазальників, трубників, охоронців, водопостачальників тощо). Пожежна команда складалася із начальника, одного або декількох помічників, начальників загонів, завідуючого майном товариства та стройових і нестройових пожежних служителів [9]. Визначення чисельного складу команди, її підрозділів, посадових обов'язків керівників покладалося на загальні збори товариства. Добровольці отримали право на носіння форменого одягу, взявши за зразок форму, затверджену МВС 8 червня 1895 р. [10].

Новоутворені добровільні товариства ставали місцевими центрами протипожежної пропаганди та поширення знань з пожежної безпеки. Саме вони становили найбільш надійну опору земств у діяльності останніх щодо розвитку протипожежних заходів у повітах та волостях. Членами товариств організовувалися виставки, показові виступи, бесіди на протипожежну тематику. Деякі пожежні товариства брали на себе обов'язок не лише надавати населенню допомогу в ліквідації пожеж, але й ставили за мету взагалі протидіяти будь-якому стихійному лиху. Зокрема, Єлисаветградське пожежне товариство брало на себе обов'язок допомагати населенню під час повеней [11]. Аналогічну допомогу надавали київські та черкаські добровольці.

Проте, розвиток цього нового для Росії починання проходив нелегко. Стара російська

бюрократична система насторожено сприймала будь-яку активність громадськості, тим більше на Правобережній Україні. На шляху добровольців стояли проблеми фінансування, відсутності кадрів, неврегульованість російського законодавства тощо. Наприклад, у Києві вперше підняли питання про необхідність створення ДПТ ще у 1879 р. під впливом спустошливих пожеж, які охопили місто. Питання активно стало підніматися у місцевій пресі. Проте, далі добрих намірів справа не йшла. Лише 28 липня 1896 р. цю проблему було нарешті позитивно вирішено [12].

Однак, кияківські добровольці тривалий час не мали ніяких матеріальних засобів. Їхні дії обмежувалися лише охороною майна осіб, які постраждали від пожежі, та допомогою в постачанні професійних підрозділів водою. Оцінюючи практичні кроки товариства у перші роки його діяльності, правління добровольців відмічало: "Практичне здійснення намічених товариством завдань зустріло величезні утруднення при відсутності матеріальних засобів..." [13]. Таким чином, на становлення добровільних пожежних товариств у першу чергу впливали: бажання громадськості, підтримка цього волевиявлення з боку місцевої влади та фінансування. Від вирішення останнього у великій мірі залежала бойова спроможність пожежних команд, їх технічна оснащеність.

Значна увага при формуванні добровільних пожежних організацій, приділялася кадровому питанню. Теоретичний рівень підготовки міських добровольців був набагато вищим, ніж у багатьох професійних команд. Для підвищення професійних знань дружинників найбільші пожежні товариства України запрошували професорів, відомих діячів пожежної справи, які читали лекції з проблем процесів горіння, нових методів гасіння пожеж, індивідуального захисту та з питань надання першої медичної допомоги особам, що постраждали від вогню. Так, при Київському добровільному пожежному товаристві з 1903 р. була відкрита власна бібліотека [14]. Вже у 1902 р. у звіті губернатору про діяльність добровільної команди голова товариства

писав, що "команда добровольців тепер не тільки може конкурувати з міськими частинами, але і впливати на них, привносячи різноманітні й корисні нововведення" [15].

Отже, на відміну від професійних пожежних команд, де внаслідок низької заробітної плати існували проблеми кадрового забезпечення та якісної професійної підготовки пожежних команд, добровільні формування створили умови для притоку до товариств кваліфікованих аматорів, серед яких багато мали не лише середньо-технічну, але й вищу освіту. Це в свою чергу впливало на професійний рівень пожежників та їх авторитет.

Хоча основна частина коштів на утримання добровільних пожежних товариств надходила з боку добродійників та меценатів, проте добровольці не могли обійтися без підтримки з боку місцевої влади та держави, особливо це стосувалося невеликих міст та сіл. У більшості випадків ДПТ змушені були самостійно знаходити засоби для існування. Добровольці будували городянам печі, заміняли димоходи на негорючі, чистили їх від сажі тощо. Відділи сажотрусів були створені при добровільних товариствах Житомира, Києва, Черкас, Одеси, Козятина, Чернігова та ін. [16]. Наприклад, створення групи сажотрусів при пожежному товаристві Чернігова дало можливість здійснювати контроль за якістю виконання робіт. Одночасно з очисткою димоходів сажотруси проводили огляд печей, що дозволяло вчасно усувати несправності. Протягом 1900–1902 рр. завдяки діяльності відділу сажотрусів у місті вдвічі зменшилася кількість випадків горіння сажі.

Організаційний та практичний досвід, що накопичився у добровільних товариств упродовж 70–80-х рр. XIX ст., вимагав його узагальнення та обміну досвідом. Значний поштовх у розвитку пожежного добровольчества надало заснування у 1893 р. Російського пожежного товариства (РПТ), яке стало об'єднаним всеросійським центром добровільних пожежних організацій. Недаремно саме з другої половини 90-х рр. XIX ст. відбувся розквіт добровільних пожежних дружин та товариств на Правобережній Україні, значно зріс їх кількісний та якісний склад. РПТ стало не лише координуючим центром добровільних пожежних товариств та команд, але й мало вплив на діяльність професійної пожежної охорони, надаючи їй допомогу у підготовці керівного складу пожежних підрозділів та беручи участь у законотворчій діяльності.

Відкриття всеросійського центру пожежних

добровольців відбулося на першому з'їзді пожежних діячів, скликаному в червні 1892 р. у Петербурзі з ініціативи Російського технічного товариства [17]. Активну участь у його проведенні взяв і Київський відділ РПТ [18]. На з'їзді було затверджено перший статут для добровільних пожежних команд. Товариство відіграло позитивну роль у пропаганді протипожежного захисту поселень. Для популяризації знань на протипожежну тематику серед населення створювалися пересувні пожежні виставки.

Не менш важливу роль відіграла видавнича діяльність товариства. Лише за перше півріччя 1902 р. РПТ організувало випуск трьох брошур для ознайомлення сільського населення з правилами боротьби з вогнем: "Знай і вмій, як гасити пожежу", "Заманлівська пожежна дружина" та "Ясла-притулки для дітей" [19]. У 1892 р. один із ініціаторів створення РПТ О.Д.Шереметьєв почав видання першого в Росії спеціального часопису "Пожарный". На посаду редактора журналу був запрошений Олександр Чехов, старший брат відомого письменника А.П.Чехова.

Діяльність РПТ знайшла широку підтримку у місцевих добровільних організаціях. Так, лише з серпня по грудень 1902 р. дійсними членами РПТ стали пожежні товариства: Ярмолинське та Колюське Подільської губернії, Дубненське Волинської губернії, пожежна команда м.Умані та Турійська пожежна дружина Волинської губернії. У грудні 1908 р. до них приєдналися добровольці м.Гайсина, а у лютому 1909 р. – Кам'янське добровільне товариство Подільської губернії [20]. Завдяки діяльності РПТ кількість добровільних пожежних організацій на Правобережній Україні збільшилася у 3 рази.

Російське добровільне пожежне товариство відіграло значну роль у професійній підготовці пожежних. Для вирішення важливого питання – забезпечення професійної пожежної охорони висококваліфікованими кадрами – воно домоглося від уряду створення у Петербурзі курсів, які з жовтня 1906 р. розпочали готувати керівників пожежних підрозділів країни [21]. Серед першого набору лічилися і кияни. Випускниками курсів були відомі брандмейстери України М.Михайлов, П.Перебийніс, Д.Щегівський. Таким чином, вперше за всю історію боротьби з вогнем в Україні з'явилися технічно підготовлені працівники. Вони очолили на місцях пожежні організації, сприяли їх укріпленню й розвитку, стали пропагандистами передових наукових ідей у пожежній справі.

Отже, поява пожежних добровольців була

наслідком малоефективної діяльності держави в справі протипожежного захисту поселень, особливо у сільській місцевості. Розвиток добровільних пожежних організацій став можливим завдяки проведенню урядом Олександра II реформам 60–70-х рр. XIX ст. і початком формування громадянського суспільства в Україні. Добровільні пожежні товариства стали єдиними спеціалізованими центрами на Правобережній Україні в справі розвитку пожежної охорони. Добровольці взяли на себе обов'язок рятування населення не лише від пожеж, а й від інших стихійних бід та катастроф. Їхня діяльність удвічі зменшувала спустошливість пожеж та змінювала з байдужого на позитивне ставлення населення до розвитку пожежної справи.

Література

1. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІА), ф. 442, оп. 638, спр. 20, арк. 52.
2. Ibid., ф. 276, оп. 1, спр. 209, арк. 87.
3. Отчет о деятельности Киевского пожарного общества действительного члена ИРПО за 1898 г. – К.: Тип. П. Барского, 1899. – С. 10.
4. ЦДІА України, ф. 313, оп. 2, спр. 3216, арк. 271.
5. Ibid., ф. 301, оп. 2, спр. 434, арк. 209-216.
6. Нормальный устав городских пожарных обществ. – В кн.: Ландезен Ф.Э. Борьба с огнем. Руководство для устройства пожарных обществ, дружин и команд и способы тушения пожаров. – СПб., 1903. – С. 339.
7. Державний архів Вінницької області, ф. 286, оп. 1, спр. 351, арк. 51.
8. ЦДІА України, ф. 276, оп. 1, спр. 209, арк. 97.
9. Отчет о деятельности Киевского пожарного общества действительного члена ИРПО за 1898 г. – С. 6.
10. Нормальный устав городских пожарных обществ. – С. 351.
11. Хроника // Пожарное дело. – 1903. – № 7. – С. 105.
12. Отчет о деятельности Киевского пожарного общества действительного члена ИРПО за 1898 г. – С. 6.
13. Ibid. – С. 3.
14. Хроника // Пожарное дело. – 1903. – № 10. – С. 154.
15. Кучер Г., Усатенко Л. Покорители огня: из истории пожарной охраны Киевщины. – К.: Издание МВД УССР, 1969. – С. 37.
16. ЦДІА України, ф. 276, оп. 1, спр. 209, арк. 87.
17. Ibid., ф. 730, оп. 1, спр. 218, арк. 15.
18. Ibid., арк. 18.
19. Хроника // Пожарное дело. – 1902. – № 32. – С. 505.
20. Известия ИРПО // Пожарное дело. – 1909. – № 4. – С. 72; Ibid. – 1902. – № 5. – С. 1.
21. Алиев А. Первые российские // Пожарное дело. – 1991. – № 9. – С. 38.